

MANTIK İLE GRAMER İLİŞKİSİ ÜZERİNE İKİ GÖRÜŞ

Yard.Doç.Dr. Osman Bilen*

TWO VIEWS ON THE RELATION BETWEEN LOGIC AND GRAMMAR

As it is often emphasised in contemporary linguistic and logical studies, the problems concerning the logical certainty and the condition and possibilities for meaningfulness, has brought question of the relation between logic and language into the centre of debates. By making the empirical verification as the condition for meaningfulness, logical positivism attempted to resolve the logical certainty by an appeal to language. As it is often suggested by some logicians, is there a universal a priori grammar; if there is such a grammar, may it be regarded as a subdivision of formal logic.

These questions has been answered in two ways: Logical forms are either abstracted from language or grammar; or logic, independent of empirical-historical languages, is derived from the universal principles of human thinking. On the other hand, some has held that grammar, too, should be included it the principles of logic and hence, possibilities of expression of a language are closely related to the universal rules of logic. Therefore, it is argued that grammar, as the rules language is abstracted from the rules of logic. In order to show the importance of the issue, a text on a debate about the relation between logic and grammar and al-Farabi's views on the subject within philosophical tradition of Islam, are compared to Husserl's views on grammar as a subsection of pure logic.

Anahtar Kelimeler:

Mantık

Grammer

Dil

* Yard. Doç. Dr., D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi, öğretim üyesi.

Klasik mantık hakkında Batıda yapılan bazı araştırmalarda, İslam mantıkçılarının genellikle, Aristoteles mantığına bazı eklemelerde bulunduğu söz edilmekte; ancak, klasik mantığın ihtiyaç duyduğu ya da dayanması gereken önermeler mantığına fazla yer verilmediği vurgulanır.¹ Önermeler mantığı adı altında yapılması gereken şey, lafızların nesnelere olan delaletleri bakımından kümelenmesidir. Böyle bir çalışmayı, klasik İslam mantıkçılarının, yalnızca, kavramların ait olduğu kategorileri belirlemekle sınırlandırdığı iddia edilmiştir. Daha doğrusu bu iddiaya göre, mantıkla gramerin ortak alanına giren ve dilsel birer öge olan lafızların anlamlılığını belirleyen imkanlar ve şartlar üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Modern mantık ile klasik mantık arasındaki çizgiyi bu konudaki tavır farkında aramak gerektiğini düşünenler, modern mantıkta sembolik bir dil oluşturmasını geleneksel mantığın günlük dilin belirsizlikleri içinde önermeleri tartışmakla içine düştüğü yanlışlıklardan korunmak ihtiyacı ile açıklamaktadırlar. Sembolik mantıkta kullanılan dil, o halde, günlük dilin çağrışımlarından etkilenmeyi önlemek amacıyla geliştirilmiştir. Fakat böyle bir sembolik dilin bile mantık ile yaşayan diller arasında var olan ilişkiyi gizleyemediğini destekleyen örnekler olduğu kadar, aksine, desteklemeyen örnekler de mevcuttur. Hatta denilebilir ki, Frege ile birlikte mantığın adeta matematikleşmesi dahi, mantık ile dil ve gramer arasındaki alakayı gizleyebilmiş değildir. Bu nedenle, mantık ile dil ve gramer arasındaki ilişkisinin mahiyeti çok eskilere dayanan bir tartışma konusudur. Mantığın, dil ve gramerden soyutlanarak biçimsel yapılar oluşturulduğunu savunan görüş yanında; mantığın tarihî dillerden bağımsız olarak insan düşüncesinin evrensel ilkelerine dayandığını savunan görüşler de bulunmaktadır.

Bu makalede, mantık ve gramer ilişkisi sorununu bir mantıkçı ile bir gramerci arasındaki onuncu yüzyılda yapılan bir tartışmanın metnini tahlil ederek ortaya koyacağız. Bu tartışmanın ışığında, klasik İslam mantıkçılarından Farabi'nin mantık ile gramer arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdiğini belirterek, bu tartışmada dile getirilen sorunların hala önemini koruduğunu göstereceğiz. Farklı bir düzlemde, dil ve mantık ilişkisinin modern tartışmaların da merkezinde yerleştiğini göstermek amacıyla, Edmund Husserl'in salt mantıkî gramer başlığı altında üzerinde durduğu konuların bir tahlilini örnek olarak tanıtmaya çalışacağız.

¹ Nikholas Rescher, *Development of Arabic Logic*, (Pittsburg, 1964); aynı yazar, "Logic" maddesinin 'Arabic Logic' kısmı, *Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Paul Edwards, (New York: Macmillan, 1967). C. IV, s.525-527.

Mantık ile dil ya da mantık ile gramer arasındaki ilişki hakkındaki tartışmalar oldukça eskilere dayanır ve hala da tartışılmaya devam etmektedir. Felsefeciler ve mantıkçıların zaman zaman öne sürdüğü gibi evrensel *apriori* bir gramer var mıdır? Eğer böyle bir gramer varsa; bu, biçimsel mantığın bir dalı olarak görülebilir mi? Bu sorulara iki türlü cevap verilebilir. Dilbilimin, felsefeden ve mantıktan bağımsız hale gelmesinden sonra bu çeşit felsefi iddialar, ilk bakışta, bilimsel değerini yitirmiş görünebilir. Bazı dilbilimcilerin, daha çok ampirik ve tarihsel araştırmalara dayanarak, rasyonalistlerin öne sürdüğü gibi, dil ile mantık arasında evrensel bir ilişkinin varolduğu iddiasını geçersiz göstermeye çalıştığı doğrudur. Ancak ampirik dilbilim araştırmaları, farklı dil toplulukları arasındaki iletişimin imkanını açıklamak ve dilsel bir göreceliğe düşme tehlikesinden kaçınmak başarısını gösteremediler. Bilindiği gibi, Noam Chomsky'nin² dilbilime dayanarak öne sürdüğü, dilin evrensel *apriori* yapısının, biçimsel gramerin incelenmesi ile ortaya çıkarılabileceği tezi, mantık-gramer ilişkisi konusunda geçmişte kaldığı düşünülen tartışmalara yeni bir mahiyet kazandırdı.

Gramer, mantığın ilkeleri içinde değerlendirilen ve dolayısıyla dilin ifade imkanlarının evrensel mantık kurallarına sıkıca bağlı olduğunu kabul eden görüşler yanında; mantığı, dille ilgili kuralların, yani, gramerin bir soyutlaması olarak ele alan görüşler de vardır.³ Husserl daha önce bu sorunu çözmek amacıyla mantığı, alt ve üst mantık düzlemlerine ayırmayı denemişti. Husserl'in de belirttiği gibi "iki mantıksal düzlemin sürekli birbirine karıştırılması kadar hiçbir şey, mantığın gramerle olan gerçek ilişkisi konusundaki tartışmaları bulandırmamıştır."⁴ Mantık, dilin kullanımını düzenleyen kurallar bütünü olarak gramerle mi; yoksa daha üst bir düzeyde, insanın evreni anlaması ve onunla ilgili düşüncelerini ifade edebilmesinin imkanı olarak yaşayan bir dilin kurallarını kapsayan bütünlük halinde alınan gramerle mi, sıkı bir ilişki içindedir?

Aynı sorunun, İslam dünyasında Aristoteles'ten yaptığı tercümelemlerle tanınan ve Farabi'nin hocası olarak da gösterilen Ebu Bişr al-Matta (870-940) ile önde gelen bir gramerci, Ebu Sa'id el-Sîrâfi (893-979) arasında geçen,

² Noam Chomsky, *Current Issues in Linguistic Theory*, (The Hague: Mouton & Co., 1964); *Aspects of the Theory of Syntax*, (Cambridge: M.I.T. Press), 1965.

³ Chomsky'ye yönelik eleştiriler için bkz. Charles F. Hockett, *The State of the Art*, (The Hague: Martinus Nijhoff, 1964), ss. 60 vd.

⁴ E. Husserl, *Logical Investigations*, 2 C. Çev. J.N. Findaly, (New York: Humanities Press, 1970), bundan sonra LI şeklinde kısaltılacaktır.

mantık ve gramerin değeri üzerinde durulan bir tartışmada ele alındığını görmekteyiz.⁵ Batılı bazı yazarların bu tartışmayla ilgili değerlendirmeleri konunun ciddiyetinden uzaktır. Bu türden tartışmaların, sadece, mantık ve felsefenin İslam kültür hayatına girmeye başladığı dönemde, dini ilimlerle meşgul olanların dışarıdan alınan ilimlere (*ulum-u dahiliye*) karşı duydukları tepkiyi yansıttığı şeklinde bir yorum yapılmıştır.⁶ Halbuki, gramerci olan el-Sîrâfi'nin, mantıkçı Matta'ya yönelttiği itirazlar çok önemli bir konuya temas etmektedir: Mantığın dilsel bir işlevi vardır; gramer ve dille ilgili tahlillerin mantık için bir da ön şart ya da ön hazırlık olması gerektiği üzerinde durulmalıdır.

Matta, bu tartışmada, her dildaki kelimelerin anlamlarını yöneten külli bir mantık olduğunu ileri sürer. Felsefi tutumunu şu ifade ile ortaya koyar: " Ben mantıktan, sahih anlamı sahih olmayandan ayırt ermeye yarayan, sözün bir aracını anlıyorum. Mantık, ağır ile hafifi, batan ile yükseleni ayırmaya yarayan bir terazi gibidir."⁷ Matta'ya göre akıl insanlarda eşit olarak mevcut olduğundan, Grekler tarafından geliştirilen mantık her yerde uygulanabilir. Buna karşılık, el-Sîrâfi, insan doğasının değişmez ve evrensel özellikleri olduğunu kabul etmekle birlikte; doğru ifadeleri yanlış olanlardan ayırt etmek için biçimsel mantığın zorunlu olduğunu kabul etmez. el-Sîrâfi'ye göre her lisan kendi geleneğine bağlıdır ve hiç bir dil doğal değildir; her bir lisanın kendine has, farklı bir yorumlama ilkesi ya da tarzı vardır ki, bu o dilin içinde doğduğu geleneğe aittir.⁸ Dolayısıyla, Grekler tarafından geliştirilen mantık, ancak Grekçe için uygulanabilir ve Arapça'nın unsurlarını tahlil etmede kullanılamaz⁹. Ona göre, eğer mantık Grekçe'de bir Grek tarafından geliştirilmişse, bunun başka toplumlarda ve dillerde de geçerli olduğunu savunmak yersizdir.

el-Sîrâfi, akılla kavranan anlamların ancak dil aracılığı ile kazanıldığını ve dil ile ifadeye kavuştuğunu öne sürer. Dolayısıyla dil bilgisi vazgeçilemez. Fakat el-Sîrâfi, yaşayan bir dilin ifade imkanlarına kullanılmayan bir dile göre

⁵ Yakut el-Hamevi, *Mucemu'l-Udeba*, (Beyrut: Daru'l-İhya el-Turas el-Arabiyye), C.VIII, ss. 190-229; Ebu Hayyan el-Tevhîdî, *Kitabu'l-İmtâ ve'l-Miânese*, C. I, (nşr.) Ahmed Emin ve Ahmed Zeyn, (Kahire, 1953), ss. 107-129' da nakledilmektedir.

⁶ G. Enderss, "Mattâ B.Yunus" maddesi, *Encyclopedia of Islam*, II. baskı, ; Oliver Leaman, *An Introduction to Medieval Islamic Philosophy*, (Cambridge: Cambridge University Press,1985), s. 9-10

⁷ Yakut, *Mucem*, s.193 ; Ebu Hayyan, *el-İmtâ*, s 109

⁸ Yakut, *Mucem*, s.193 ; Ebu Hayyan, *el-İmtâ*, s 111.

⁹ Yakut, *Mucem*, s.195 ; Ebu Hayyan, *el-İmtâ*, s 110

daha iyi nüfuz edilebileceğine inanır. Yine, bir dilden diğer bir dile yapılan tercümelere ortaya çıkan anlam değişikliklerini mantıksal çözümlerle değil; ancak, her iki dilin gramerini de iyi bilmekle ve bu dillerin kendine has ifade tarzlarına hakim olmakla aza indirgenebileceğini ileri sürer. Matta ise buna verdiği cevapta çok önemli bir hermeneutik ilkeyi hatırlatır: "Her ne kadar, Grekler dilleriyle birlikte kaybolmuşlarsa da, tercüme yine de yazarların kasıtlarını, anlamlarını muhafaza etmiştir."¹⁰ Ayrıca, Aristoteles'in görüşüne dayanarak Matta, mantık için lafızların değil anlamın esas olduğunu; gramer de ise anlamın değil, lafızların esas olduğunu belirtir.¹¹ Bu fikre bağlı kalarak, semantik değerlerin Arapça'da yeniden üretilebildiği sürece Grekçe'den yapılan tercümelere dile bağlı her türlü ayrıntının korunabileceğini ifade eder.¹²

el-Sîrâfî bu iddiayı kabul etmez ve mantığın manalar ile, gramerin ise lafızla ilgili olduğu görüşünü şiddetle reddeder. el-Sîrâfî her bir dilin tamamen kendisine has özellikleri olduğunu ve bunların, başka bir dilde birebir bir karşılığı olmadığına inanır. Bu doğru hükümden el-Sîrâfî'nin, mantığın yalnızca içinden çıktığı dile uygulanabileceği sonucunu çıkarması şaşırtıcıdır. Bununla beraber söz ile anlam arasında bir ayırım yaparak birincinin doğal ve değişken; ikincisinin aklî ve kalıcı olduğunu belirtir. Bununla el-Sîrâfî hem farklı dillerin varlığını ve hem çeşitli diller arasındaki farklılıkları açıklamayı amaçlıyor; aynı zaman da insanlar arasında anlam ve düşünce alışverişini ve değişimini evrensel bir ilkeye, yani aklîliğe dayandırmaya çalışıyor. Fakat el-Sîrâfî burada Aristoteles'le başlayan gelenekte benimsenen mantığın bir tür akıl yürütme yöntemi¹³ olduğu görüşünü tersine çevirerek, mantığı doğru konuşma sanatı olarak anlar. Buna sebep olarak dönemin bazı mantıkçılarının 'Hitabet'i "Organon"un bir parçası saymaları gösterilebilir.¹⁴

Burada açıkça dile getirilmemekle birlikte, söz konusu itirazdan kurtulabilmek için Matta "anlam" ile kastedilen şeyin, lafızların delalet ettiği veya isimlendirdiği nesne ile olan gösteren-gösterilen ilişkisi değil; her dilin

¹⁰ Yakut, *Mucem*, s.197 ; Ebu Hayyan, *el-İmtâ*, s 111

¹¹ Aristoteles, *Metaphysics*, VI,1. 1003b20, *Basic Works of Aristotle*, Ed. Richard McKeon, (New York: Random House, 1941) içinde; Aristoteles'in gramerin, "telaffuz edilen seslerle" ilgili bir bilim olduğu ifadesi için bkz. *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), c. I, s. 196

¹² Yakut, *Mu'cem el-Udebâ*, s. 204. Ebu Hayyan, *el-İmtâ*, s.115

¹³ Bkz. Aristotle, *Topics*, I. 1 100a30, *Basic Works of Aristotle*, içinde.

¹⁴ Farabi, *İhsa'ül-Ulum: İlimlerin Sayımı*, Çev. Ahmet Ateş, (İstanbul: M.E.B. Yay., 1990), s. 88.

yapısında mevcut bulunan ve bütün dillerde ortak olan gramatik terkinin ilkelerine uymakla hasıl olan "değer" olduğunu belirtmeliydi. el-Sîrâfi, yine de Aristoteles mantığının Grekçe dışında başka bir dile doğrudan uygulanamayacağı görüşünü tekrar edecektir

el-Sîrâfi'ye göre, bir dilde anlamı doğru ifade etmenin yöntemini tespit edilerek bu, bir bilime, yani gramere dönüştürülür. Dilin biçimsel terkip kuralları böylece oluşur. el-Sîrâfi'nin bu iddiasından çıkan sonuç; belki, söz konusu biçimsel kuralların ve akledilir anlamların bütün dillerde aynı olduğudur. Fakat, ona göre, bunlar sadece ve sadece bir dilde kavranabilir ve daha sonra başka bir dilde var olan biçimsel kurallarla karşılaştırılabilir. Bu tür bir mantık tanımından hareketle diyebiliriz ki, Sirafi'ye göre hakiki bir mantıkçı her zaman kendisini düzgün olarak ifade edebilmeli ve her düzeyde, doğru ifade ile doğru olmayan ifadeyi ayırabilmelidir. Buna karşılık Matta, bütün doğal diller için geçerli olan evrensel bir gramerin, formel mantığın bir dalı olarak kabul edilebileceğini öne sürer. el-Sîrâfi ise doğal dilleri etkileyen psikolojik ve tarihsel olguların çeşitliliğine dikkat çeker. Modern dilbilim ve mantık araştırmalarında tartışılmaya devam edilen bu tür ayırımlara Matta ve el-Sîrâfi tarafından da temas edilmesi bu kısa metnin önemini gösterir.

Tartışmanın bize intikal edilen metinde yansıyan yönlerine dayanarak şunu belirlemek mümkündür. Matta'nın savunduğu görüş iki şekilde ele alınabilir: a) Formel mantığın kuralları, herhangi bir dildeki terkip kurallarını ve gramatik yapıyı açıklamak için yeterlidir. b) Bir dil içinde mümkün olan anlamlı terkip kurallarını düzenleyen gramer yapıları zaten mantığın alanına dahildir. Bu görüşe karşı el-Sîrâfi'nin yönelttiği itiraz ise şu noktada toplanır: Bir ifadenin anlamlı olması ile doğru olması aynı şey değildir. Fakat, sözün anlamlı olmasının ön şartı, dilin biçimsel kurallarına, gramer kaidelerine uymasındır. Örneğin, tek tek lafızlar anlamlı olsa dahi, "bu ağaç, yoldaki yeşil" gibi bir sözün anlamsızlık ve hatta saçmalık düzeyinden çıkması için, bunun uygun bir gramer yapısına göre tertip edilmesi gerekir. Sözün doğruluk değerinin aklî bir işlemle ölçülebileceğini inkar etmese de el-Sîrâfi, bunun için Grekçe'den soyutlanarak ulaşılan Aristoteles mantığının değil; kullanılan bir dilin gramerinden çıkarılan biçimsel kuralların yeterli olacağı görüşünü savunur. Bu da, el-Sîrâfi'nin mantığı, dışa vurulan ifadenin düzenlenmesi anlamında aldığı ve Farabi'nin belirttiği gramercilere dahil olduğunu

gösterir.¹⁵ Ayrıca, el-Sîrâfi'nin, dilin menşeyini doğal değil; tamamen, geleneksel (konvansiyonel) saydığını anlıyoruz. Oysa, mantığın bütün dillerde ortak olan ilkelere dayandığını kabul etmek için, dil ile düşünce arasındaki ilişkinin de doğal ve fitrî olduğunu; daha doğrusu, dilin de doğal ve fitrî olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim Farabi'nin konuya böyle bir anlayışa yaklaştığını görüyoruz. Ancak, el-Sîrâfi'nin itirazlarının daha sonraki mantıkçılardan bazılarını etkilemiş olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

İslam mantıkçılarının bu itirazdan ne derece etkilendiklerini tespit etmek mümkün değilse de, Farabi'nin burada tartışılan konuları dikkate aldığı söylenebilir. Mesela, *İhsa'ül-Ulum*'da¹⁶ dilbilime ilk sırada yer vermesine ve bu konuda uzun açıklamalar yapmasına bakılacak olursa, Farabi'nin gramer ile mantık ilişkisine gereken önemi verdiği anlaşılır. Ona göre, mantığın konusu, kelimelerin delalet ettiği anlamlar (*mâkule*) ve bu anlamlara delalet etmeleri dolayısıyla da kelimelerdir. Bu nedenle Farabi, kelimelerin (lafızların) uyduğu kuralları belirlemesi bakımından da, gramer ile mantığın birleştiğini söyler.¹⁷ Ancak, gramer belli bir dile mahsus kanunlarla ilgilenirken; "mantık ilmi de, bütün milletlerin kelimelerini içine alan müşterek kanunları vermek bakımından ondan ayrılır."¹⁸ Farabi'nin bu konuda öne sürdüğü görüşlerinden en önemlisi şudur: Gramer dahi, belli bir dilin kendine has özelliklerini araştırırken, bu özelliklerin bütün dillerde ortak olmaları bakımından değilse de; aslında, dillerin hepsinde müşterek olan yönleriyle ilgilenir.¹⁹ O halde Farabi'ye göre gramerin konusu dillerde müşterek olan, *apriori* kuralları araştırmaktır. Fakat, bu kuralları mukayeseli olarak değil, bir dilde mevcut olduğu için, gramatik olarak ortak hususları tespit ederek yapar. Mantık için ön-şart olan bu gramer bilgisi, belli bir dilin grameri olmayıp, kelimelerin tabii olduğu kanunları müşterek olmaları dolayısıyla bilmektir. Mantıkçı, Farabi'nin ifadesiyle, belli bir dile "mahsus olan şeylerin hiç birine bakmaz, belki bu hususta muhtaç olunan şeylerin bu dilde ilim sahibi olanlardan alınıp öğrenilmesini tavsiye eder."²⁰ Bu sonuncu görüşün, daha derinlemesine bir

¹⁵ Farabi *İhsa'ül-Ulum* (s. 79)' da bu duruma işaret eder. Ayrıca, İbnü'l-Sikkât'in (ö. 867) gramer ile ilgili *İslâhü'l-Mantık* adlı bir eser yazdığını ve el-Sîrâfi'nin oğlu, Yusuf b. Hasan el-Sîrâfi'nin bu esere bir şerh yazdığını hatırlamak gerekir.

¹⁶ Farabi, *İhsa'ül-Ulum*, s. 57 vd.

¹⁷ Farabi, *İhsa'ül-Ulum*, s.75-76

¹⁸ Farabi, *İhsa'ül-Ulum*, s.76

¹⁹ Farabi, *İhsa'ül-Ulum*, s.77

²⁰ Farabi, *İhsa'ül-Ulum*, s. 77-78.

çözümleme ile yirminci yüzyılın başında Husserl, tarafından da dile getirilmiştir. Şimdi biraz da bunun üzerinde durmak gerekir, ancak, önce Husserl'in ele aldığı sorunun modern mantıkla ilgili tartışmalarda ait olduğu genel çerçeveyi tanıtmaya çalışacağız.

Çağdaş dilbilim ve mantık araştırmalarında sık sık vurgulandığı gibi, mantikî kesinliğin ve anlamlılığın imkanı sorunu dil ile mantık ilişkisini tartışmaların merkezine çekti. Ampirik doğrulamayı anlamlı olmanın şartı olarak öne süren mantıkçı pozitivism, mantığın kesinliğini dile başvurmakla çözmeye çalışma yolunu seçti.²¹ Dilin yanlış kullanılışından dolayı metafiziğin sorunlarının doğduğunu öne süren Viyana Çevresi, mantıksal kesinliği de dilin totolojik kullanılışına dayandırma gibi garip bir açıklamaya başvurmak zorunda kalıyordu. Russel'in yaptığı ayırma göre, cümlelerin gramatik biçiminin (harici mantikî biçiminin), onun mantikî biçimi olması gerekmiyordu.²² Wittgenstein'in *Tractatus*' un yayınlanınca, Viyana Çevresinin geliştirdiği ampirik doğrulamayı desteklediği düşünülen bu eser, aslında evrenin yapısı ile salt mantığın yapısının örtüştüğü tezine dayanıyordu. Wittgenstein'a göre, evren hakkında bildirimde bulunan ifadelerle, onları oluşturan kelimeler arasındaki mantikî ilişki, gerçekte önermenin işaret ettiği nesnelere evren içindeki ilişkisini resmeder. Mantık önermelerinde terimler arası ilişkiyi gösteren "dir" gibi yüklem terimlerinin evrende nesnel karşılığının olmayışı da Russel'in mantikî form ve gramatik form ayrımı ile açıklanıyordu. Bu ayırım, sorunu çözmeye yeter görüldü. Ancak, bir cümlelerin gramatik biçim ile mantikî biçimi tam örtüşmediği ve paralel gramatik yapıların her zaman paralel anlamlar taşımadığını gören Wittgenstein, bu durumdan şikâyet ederek daha sonraları şunları yazacaktı: "(Özne, yüklem ve bağlaçlar gibi) biçimler, bir çok farklı yollarla, bir çok farklı mantikî biçimleri içine yansıttığımız belirli bir dilin kaideleridir. Bu sebeple de bu kaidelerden, tasvir edilen olgunun asıl doğası hakkında--bazı müphem sonuçlar hariç--hiç bir sonuca ulaşamıyoruz."²³ Daha sonraki bir dönemde, anlamın ve mantikî kesinliğin imkanını, dilin kullanımında arayacak olan Wittgenstein'in üzerinde durduğu aynı sorunu, daha farklı bir tarzda, Husserl *Logische*

²¹ Bkz. Rudolph Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, Londra, 1935; W.V. Quine, "Carnap and Logical Truth," *The Ways of Paradox and Other Essays*, (Cambridge: Harvard University Press., 1966), içinde, ss. 107-132.

²² Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1967), 4.003

²³ L. Wittgenstein, "Some Remarks on Logical Form," I. Kopy, R. Beard (nşr.) *Essays on Wittgenstein's Tractatus*, (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1966) içinde, s.33

*Untersuchungen*²⁴ nin 'dördüncü inceleme'sinde "salt mantıksal gramer" başlığı altında tahlil etmişti.

Bu ayırımın üzerinde hassasiyetle duran Husserl'in konuyla ilgili tahlilleri, yukarıdaki tartışmada temas edilen benzer sorunları ilgilendirir. Üzerinde durduğumuz tartışmanın düğümlendiği nokta mantık ve gramerin dil düzeyinde nasıl ayrılabilceği idi. Her iki tarafın da ihtiyaç duyduğu ve kendi bakış açısına göre haklı olduğu; ancak, açıkça ifade edilmeyen bir ayırım yapmak gerekiyordu. O da, mantığın form ve öğeleri (maddesi)ni ayrı ayrı ele alarak, mantıksal açıdan anlamlılığı düzenleyen unsurlarla, doğruluğu ve kesinliği düzenleyen unsurları biçimsel bir ayırma tabi tutmaktan geçer. Mantık gramerlerle iç içedir ve mantık, anlamlığın imkanı düzeyinde, belki, belirli bir tarihi dilin grameriyle uyum gösterebilir. Ancak, aynı zamanda, mantıksal kesinlik ve doğruluk düzeyinde mantık, belli bir ampirik dile ve onun gramerine bağımlı değildir. Mantığı bu şekilde alt ve üst düzeylere ayıran Husserl, söz konusu ayırma dayanarak mantık ile gramerin ilişkisi hakkındaki tahlillerini "salt mantıksal gramer" başlığı altında yürütür.

Nedir bu salt mantıksal gramer; böyle bir gramer nasıl gelişir? Husserl ile bir mülakat yapan Crain, Husserl'in "salt mantıksal gramerin, *Logische Untersuchungen*'den anlaşıldığından daha kapsamlı bir bilim olduğunu"²⁵ belirttiğini kaydeder. İlk bakışta bu, Husserl'in salt mantıksal gramerle kastettiği anlamı değiştirdiği izlenimini verirse de, adı geçen kitabından daha sonraları "eski, hala tamamen vazgeçilmez düşünce ve yazılardan"²⁶ oluşan bir eser olarak bahseder. Dolayısıyla, bu eserde yer alan mantık ve dil ile ilgili açıklamaları kendi başına değerlendirebiliriz.

Husserl'e göre her dil "A, B'dir" gibi bir bildirim cümlesinin biçimine *apriori* olarak sahiptir, hatta, bir dil "A, belki B'dir" gibi kipli bildirim biçimlerini de hazırlamalıdır. Fakat bu hazırlama, özel bir sözcükle olamasa bile, en azından vurgu ya da ses tonuyla yerine getirilebilmelidir. Bir dilde, kip belirten bir sözcük bulunmasa bile bu işlev bildirim cümlesinin bütününden de ortaya çıkabilir. Her dil öznenin ve nesnenin doğal halinde mevcut olan ayırımlara yer vermelidir.²⁷

²⁴ LI, s. 53.

²⁵ Dorion Cairns, *Conversation With Husserl and Fink*, (The Hague: Martinus Nijhoff, 1976), s. 1.

²⁶ Husserl'in kendisine yazdığı bir mektuptan nakleden Alvin Farber, *The Foundation of Phenomenology*, (Cambridge: Harvard University Press, 1943), s. 100.

²⁷ Cairns, *Conversation With Husserl*, s. 1.

Husserl, bu açıklamaları daha fazla genişletmez; ancak "daha kapsamlı bir bilim" in ne olduğu konusunda bazı ipuçları verir. Mantık ile gramer arasındaki ilişki, düşünce ile onun ifadesi arasındaki ilişkidir. Şimdi, insan doğal bir yatkınlıkla nasıl düşüneceğini, dil aracılığıyla kazandığı tecrübelerle göre mi öğrenir; yoksa, dil, sadece insan düşüncesinin ifadesini mi düzene koyar? Yukarıdaki tartışmada da her iki taraf, bu konular hakkında bir görüş belirttiği halde, bu husus ihmal edilmiş ve mantıkla dilin dayandığı ortak esaslar ortaya konulmamıştı. Mantık kuralları kadar, gramerin incelenmesi de, düşünceyi yöneten kuralların bazılarını aydınlatır. Ancak, dillerin mukayese edilmesi, tesadüfi benzerlikleri ve kurallara bağlılığı değil; insan düşüncesinin, düşünce olarak zorunluluklarını gösterecektir. Bir toplumun lisanının etkilendiği muhtemel tarihî şartlara bağımlı ve kendine özgü bir grameri olabilir. Ancak bir dildeki tarihe bağlı öğeler, insan tabiatının ortak niteliklerinin sonucu gelişen gramatik açıdan "evrensel olanı" görmemize engel teşkil etmemelidir. Bu nedenle de Husserl, gramerin *apriori* veçhesinin bir kültürün sırf ampirik olgularından bağımsız olduğuna inanır.

Eğer, bir dilin bazı ifade tarzlarına müsait olup, diğer bazılarına müsait olmanasının nedenlerini sorgularsak, burada karşımıza bir dilde tesadüfen yerleşen alışkanlıklar ve dilin gelişme evreleriyle ilgili olgusal gerçeklerle karşılaşırız. Diğer yandan dilde, müstakil anlam ile bağımlı anlam arasındaki esaslı farka, anlamın *apriori* bağlantı ve dönüşüm kanunlarına rastlıyoruz. Bu kurallar, gelişmiş bütün dillerde, aşağı yukarı gramer ilkesi biçiminde kendisini gösterir. Husserl, bu kuralları mantığın alt ve üst düzlemlerine ait olanlar şeklinde ayırmakla ve bu kuralların karşıtlarını anlamsızlık ve biçimsel saçmalık olarak belirtmekle önemli bir noktaya işaret ediyor. Biçimsel olarak doğruluk ve nesnellikle ilgilenen mantığın üst düzleminin kesinlikle gramerle alakası yoktur. Fakat genel manada mantık için aynı şey söylenemez. Husserl'in tahlillerinde, gramer biçimsel mantığın ilk mertebesine yerleştirilir. Mantık çalışması fenomenolojik yaklaşımda dilin rehberliğinde yürütülmelidir. Doğal düzende dünyanın algısal tecrübesi dil tecrübesinden önce gelir; fakat kuramsal seviyede algısal deneyim dilden sonra gelir.²⁸ Bununla birlikte dili kendi başına ele almakla, olgusal olanı bir şeyi olumsala (kontenjan) indirgemiş oluruz. Yani fiilen etken bir şeyi olan dili; "olsa da

²⁸ Husserl: "...İnsanlar boşuna, biçimsel mantığın, kendisini gramerin rehberliğine terk etmesini söylemiyor. Biçimler kuramıyla ilgili olarak bu, bir aşağılama değil, bir zorunluluk belirtir -gramerin rehberliğini kabul etmekten kastın (bu kelime ile olgusal olarak, tarihsel diller ve onların gramatik tasvirleri kastedildiği için) gramatiğin kendisi olduğunun anlaşılması şartıyla." *LI*, s. 528.

olur, olmasa da olur" bir şey durumuna indirgemiş oluruz. Çünkü, tarihsel olarak olumsal olan birçok dil vardır. Gramerlerin deneysel ve tarihsel bir mukayesesi yerine "gramere ait" olanın araştırılması gerekir. Böyle bir araştırma, en kesin anlamda *apriori* ve salt olarak mantıksaldır.

Eğer, mantığın alt ve üst düzlemleri şeklindeki ayrımı, müstakil ve bağımlı nesnelere şeklindeki, diğer bir ayırımla ilişki içinde görürsek, o zaman anlamın mantıkasına girmiş oluruz: Anlamlar, kendilerinin yeni anlamlarla ile terkip edilmelerini ve birleşmelerini düzenleyen *apriori* ilkelere tabidirler.²⁹ Bu ilkeler, belirli kategoriler altındaki sentetik unsurlardan, birlik arz eden anlamların teşekkülüne yön verir. Mantık ile gramerin, anlamlar mantıkasının *apriori* yapısını hazırlamak şeklindeki asli görevleri buradan doğar.

Salt biçimsel gramerin yasaları, yönettikleri ifadelerin doğruluğu ve yanlışlığından tamamen bağımsızdır. Biçimsel gramer bize, düzgün kurulmuş şu türden cümlelerdeki unsurların çelişmesini gösteremez: "Kâreler yuvarlaktır." Bunlar gramer kurallarına uyduğu sürece, dilsel unsurların çelişkileri ve biçimsel anlamsızlık haricinde hiç bir eksiklik tespit edilemez. Bu bakımdan Husserl de, on yedinci yüzyıldaki psikolojik ve tarihselci düşünörlere karşı, rasyonalistlerin önerdiği genel ve aklî bir gramer fikrine katılmış oluyor.

Gramer kuralları, yalnızca tarihi tesadüfler ya da geleneklerin sonucu ortaya çıkmış değildir; onlar, anlamlı ve çelişkisiz ifadelerin zorunlu şartıdır. Gramer açısından bakıldığında, özünde her lisanın, gerek ortak insani güdülere ya da çok sık değişen deneysel verilere göre içini dolduracağı ve farklı şekillerde donatacağı ideal bir çerçeveyi açığa çıkarır. Tarih içindeki dillerin gerçek muhtevası ve gramatik biçimleri, ampirik şartlarla ne derece belirlenmiş olsa da; her dil, bu ideal çerçeveye sıkı sıkıya bağlıdır. Bu çerçeve ile ilgili kuramsal bir araştırma, tüm dillerin için bir dil olarak nihai bilimsel açıklamasının temellerinden birini oluşturmaktadır.³⁰

Mantığın alt düzleminin doğruluk, nesnellik gibi sorunlarla alakası olmadığına ve sözün kavramsal özünü anlaşılır kılma görevini de, salt mantık ya da üst mantık düzlemi üstlendiğine göre, Husserl salt gramer ile özdeş saydığı bu alt mantık düzlemine "salt mantıksal gramer" adını verir.

Sonuç olarak, Husserl'in salt mantıksal gramer kavramı özü itibariyle dil-mantık ilişkisi hakkındaki ihtilaflar açısından olumlu bir gelişmenin işareti

²⁹ LI, s. 510.

³⁰ LI, s. 526.

olarak görülebilir. Mantık ile gramer arasındaki ilişkinin kökü, Husserl'in "anlamın eylemi" kavramında aranmalıdır. Mantık ile dil arasındaki ilişki sorunu anlamın mümkün biçimlerini yöneten *apriori* yasaların varlığının kanıtlanması suretiyle sağlam bir zemin bulunmuş oluyor. Gramer düşünce ile yakından ilişkilidir. Lisan olguları ifade eder; fakat o aynı zamanda dinleyene, konuşan kişide bir düşüncenin hasılasının varlığına işaret eder. Başka bir deyişle, lafzi bir ifade, yalnızca, dünyadaki nesnelere temsil etmez; aynı zamanda, o, insan aklının çeşitli faaliyetlerini de -örneğin, niteleme, yargılama, yükleme vb.- beraberinde taşır. Konuşmanın ifade ettiği kategorileme faaliyeti, çeşitli varlık biçimlerinin kendisini göstermesini dil aracılığıyla mümkün kılar.

Gramer ve mantığın farklı olduğu görüşü, dillerin zaman içinde, kültürel tarihle bağlantılı olarak ortaya çıkan tesadüfler sonucu geçirdiği tarihi değişim ve evrim üzerinde yoğunlaşan araştırmalara dayanmaktadır. Tarihte sayısız beşeri dillerinin gelişmesi ve yayılması, bu iddiaya göre, konuşulan ve öğrenilen tarihsel dillerin biçimsel yapılarından bağımsız olarak sabit ve zaman dışı dilsel bir yapının mevcudiyetini; ya da evrensel gramer ilkelerinin varlığını şüphe götürür hale getirir. Yalnızca dillerin ses ve hece yapısında tedrici ve sürekli bir değişim olmuyor, kelime yapıları ve anlamlar da değişime uğruyor; zaman içindeki gelişmeleri bakımından dilleri mukayese edecek olsak, imla kurallarında bile esaslı bir değişim olduğu görülür. Bütün doğal dillerin maruz kaldığı bu nevi köklü ve süregelen değişimler, rasyonalist felsefecilerin öne sürdüğü evrensel bir mantıksal gramerin varlığı fikrini reddetmeye kafi değil midir? Buna soruya verilecek cevabı bulmak mümkündür. Ancak, ampirik gramer ile -yani tarihi bir dile ait ve zaman içinde değişime uğrayan ve o dilin kullanımını belirleyen kurallar olarak gramer ile- salt gramer arasında bir ayırım yapmak gerekir. Ampirik dil araştırmalarına dayandırılan bu tür iddiaların temeli hakkında şu eleştiri öne sürülebilir. Bütün doğal dillerde, biriden diğerine tercüme yapılabilmesi; her bir doğal dilin insanların kendisini ifade etmesine yeterliliğinin fark edilmesi; yine, ilke olarak, hiç bir dilin diğerine üstün olmaması gibi dilbilimsel olguların hepsi rasyonalist iddiayı destekler mahiyettedir.

Doğal diller, her bir dile mahsus ampirik ve tesadüfi farklılıklara rağmen, belli başlı *apriori* kurallara uyuyorsa ve mutlak olarak sabit bir biçimsel çerçeve arz ediyorsa; dilsel olgunun bu yönünün dikkate alınmaması mantıkçıyı ve hatta dilbilimciyi, araştırdığı bilimin anlaşılır ve rasyonel olma imkanını dahi açıklayamaz durumda bırakır.